

YUNUS EMRE DİVANINDA DÖRT DİNİ TERİM

-The Four Religious Terms in the Divan of Yunus Emre-

İhsan SOYSALDI*

Özet: Bu araştırmamızda büyük bir sevgi insanı ve Hakk âşığı olan Yunus Emre'nin Dinanı'ndaki temel dört dinî kavram incelenmiştir. Bunlar, Namaz, Oruç, Hac ve Ölüm kavramlarıdır. Bu kavramları seçmemizdeki ana neden; İslam Dininde bunların temel esaslardan oluşları, dünya ve ahiret saadetine bunlarla mümkün olabileceğindendir.

Abstract: In this study four basic religious terms in the Divan of Yunus Emre who has been a great person in the heart of people have been studied. These include the prayer (salat), fasting, the pilgrimage and the death. The reason why I have chosen these terms is that they have consisted the basic principals of the Islam and that the bliss of the world and next world would be possible with those mentioned terms.

GİRİŞ

Tarihe baktığımızda en büyük sanatsal eserleri teşvik eden hep Allah sevgisi olmuştur. Bütün insanlar için birer örnek olan peygamberlerde şekillenen Allah sevgisidir. Sevgi sufizmin özüdür, aşığın gayesi; sevgili ile vuslata ermektir. Bu sevgi ve aşk her iki tarafta da görülmektedir, Allah insanı sever, insan da Allah'ı sever. Nitekim bu konu ayet-i kerimde de işlenilmiştir. "O, onları sever onlar da O'nu severler."¹

İşte bu araştırmamızda, böyle bir sevgi insanı, Hakk âşığı ve insan sevgisi ile dolu olan Yunus Emre'nin Divânındaki bazı dinî kavramları incelemeye çalıştık.

Anadolunun Müslümanlaşmasında mutasavvıfların oynadığı rol tartışılmaz bir gerçektir. İnsanlık tarihine bakıldığında her dönemde mutasavvıfların aktif rolü görülmüş ve devletlerin imar ve inşasında isimsiz kahramanlar olarak katkıda bulunmuşlardır. Hiçbir zaman ön plana çıkmayı düşünmeden sırf Allah rızasını gaye edinerek şöhret peşinde koşmadan hizmet etmişlerdir.

* Arş.Gör. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı.
1 Maide, 5/54.

Türkler, Müslüman olmaya başladıklarında, ilk tanışmaları sûfîlerle olduğu için onların yaşayışları örnek hayat olarak zihinlere işlenmiştir. Bu hayat tarzı kendi ruhlarında ve benliklerinde bulunan kahramanlık ve cengâverlik gibi güzel vasıflarla da meczederek güzel bir sentez elde etmişlerdir. Bu tablo Selçuklu ve Osmanlılarda aynı şekilde devam etmiş ve mutasavvıflar, hem topluma hem de devlet ricâline güzel ahlâk ve kamil insan olma hususunda hem teşvik hem de örnek olmuşlardır.²

I- YUNUS EMRE'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Yunus Emre'nin yaşadığı XIII. yüzyıl ile XIV. Yüzyılın ilk çeyreği, Anadolu'da siyasî ve sosyal hayatın en karmaşık ve en çalkantılı devrini teşkil etmektedir. Moğolların Anadolu'da belli başlı yerleşim merkezlerini istilâ etmeleri bu yüzyılda, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yediği en büyük darbelerden biri olmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti, Moğollara haraç vererek yaşayan yarı bağımlı bir devlet durumuna düşmüştür.³

XIII. asır, Anadolu için pek sıkıntılı ve buhranlı bir dönemdir. Selçuklu hükümdarlarının otoritelerini yitirmeleri, taht kavgalarına düşmeleri, Moğol akınlarının artması ve ekonomik şartların bozulması, Anadolu Türklüğünü çok zor duruma düşürmüştür.

Türkler, fethettikleri yerlerde önceden yerleşmiş Türk cemaatlarıyla karşılaşmaktaydılar. Askeri yöneticiler, yeni kurulan şehirlerin ilk unsurları idiler. Türkmenlerin buralara yerleşerek ticari faaliyetlerde bulunmalarına imkan sağlanmaktaydı. Dervişler ise yeni kurulan beldelere giderek irşad faaliyetlerinde bulunmaktaydılar.⁴

Bu olumsuz dahili ve harici sebeplerle Anadolu Selçuklu Devleti yavaş yavaş zayıflarken diğer taraftan da büyük küçük Türk Beylikleri ortaya çıkmaktaydı.

Türk sûfî literatürüne Abdâlân-ı Rûm adıyla giren Anadolu gâzileri, âhîler, abdallar ve bacılar, fikrî ve meslekî birliği temin etmek için mühim vazifeler görmüşlerdir.

² Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, D.İ.B. Yay., Ankara 1984, ss.201-203; Akkuş, Mehmet, *"Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü"*, (Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, adlı eser içerisinde.) Sehâ Yay., İstanbul 1991, ss.134-135; Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul 1990, s. 347.

³ Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1988, C.I, s.1-37; Ayverdi, Sâmîha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, K.B.Y., İstanbul 1977, s. 114.

⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s.28-30.; Barkan, Ö. Lutfî, *İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler*, Vakıflar Dergisi, İstanbul 1974, c.II, s. 282.

Bu yüzyılda ilim hayatı da Selçukluların XI. ve XII. yüzyıldaki faaliyetlerin bir neticesi olarak, oldukça parlaktır. Bu dönemdeki bu seviyenin olmasını sağlayanlar ise, doğudan batıya göç eden mutasavvıf ve âlimlerdir.⁵

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda, Yesevîlikten sonra daha geniş muhite yayılan ve daha müessir olan iki tarikat vardı: Mevlevîlik ve Bektaşîlik. Bu iki tarikatın erkânı, kurucu pîrlerinin vefatlarından sonra teşekkül etmiştir.

Bu dönem camiler, medreseler, imârethaneler, hastaneler, kervansaraylar, çeşmeler, selsebiller, hanlar, hamamlar ve köprüler bilhassa vakıflar sayesinde yurdun bir çok yöresinde inşa edilmekteydi. Bu yapıların sistemleri çok güzel olarak yapılmıştı. Cami yanında medreseler ve hamamlar, bu binalara bitişik olarak aşevleri, yollar üzerine kurulan kervansaraylar, hastalar için şifa veren bimarhaneler, belli bir sistem içerisinde görevlerini yürütmekteydi.⁶

Devrin en ünlü yazılı eserleri tekkelerde kaleme alınmış, musikiye ve sanata ait eserler burada yapılmış, çeşitli sporlar burada öğretilip, burada icra edilmiştir.

Toplum yapısına gelince; daha önce göçebe olarak yaşayan halk, yerleşik düzene ve şehir hayatına geçiş yapmışlardır. Köylerde ve kasabalarda ziraatla uğraşanlar olduğu gibi şehirlerde de, dokumacılıkla birlikte dericilik, demircilik, bakırcılık rağbet gören meslekler olmuştur.

Yunus Emre de beyitlerinde yaşadığı devirdeki insanların durumu ve toplumun yapısını belirten ifadeler kullanmaktadır. Eserlerinde halkın büyük bir çoğunluğunun ticaretle uğraştığı, şehirlerde ve sınırlarda açık pazarlar bulunduğu belirtilmektedir.⁷

İşte Yunus Emre, böyle bir devirde yaşayan insandır. Şiirlerinde devrin özelliklerini yansıtan unsurlar görülmektedir. Sosyal hayatın tezahürlerini gerek açık bir şekilde gerekse mecaz kullanarak ifade etmiştir.

II- YUNUS EMRE'NİN HAYATI:

Yunus Emre'nin gerçek hayatı hakkında çok fazla bir bilgi mevcut değildir. Yunus Emre, 1240-1 tarihinde doğmuş, 82 yıl süren bir ömürden sonra 1320-1 tarihinde vefat etmiştir. Doğum yeri hakkındaki bilgiler de aynı

⁵ Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1988, s. 25-48; Yılmaz, H.Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdayî ve Celvetiyye Tarikatı*, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1980, s.18.

⁶ Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1989, C.2, s. 25-61; Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, T.T.K. Yay., Ankara 1994, s. 95; Gölpinarlı, Abdülbâkî, *"İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları"*, İÜİFM, sayı. I-IV, s. 80.

⁷ Öztuna, a.g.e., s. 50-59; Ülken, Ziya, *İslâm Düşüncesi*, İ.Ü.F. Yay., İstanbul 1946, s.198; Köprülü, *"Anadolu'da İslâmiyet"*, İÜİFM, yıl 2, sayı V, s. 387.

şekilde yetersiz bulunmaktadır. Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi, Yunus'un Sivrihisar'ın Sarıköy adlı bir köyünde doğduğunu ve mezarının da bu köye yakın olduğunu belirtmektedir. Şakayık tercümesinde ise, Taptuk Emre'nin Sakarya nehrine yakın bir yerde ikamet ettiği ve Yunus Emre'nin de Bolu civarında bir yerde yaşadığı bildirilmektedir.

Yunus Emre'nin kullandığı ad ve mahlaslara gelince; bir çok eserde de geçtiği üzere Yunus Emre, Âşık, Bîçare Yunus, Koca Yunus, Yunus Dedem, Tapduk Yunus, Miskin Yunus, Derviş Yunus gibi mahlaslar kullanmıştır. Asıl adının ise Said olduğu görüşü hakimdir.⁸

a) Ailesi ve Çocukları: Yunus Emre'nin evlenip evlenmediği, çocuklarının olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Beyitlerinden, iki oğlu ve bir kızı bulunduğu ve hatta iki hanımının bulunduğu fakat onun bunlara karışmayıp, tam olarak Allah'a yönelmiş bir tavır içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Yunus Emre ile ilgili kaynaklarda onun medresede başarılı olmayıp tarikatı ders gördüğü belirtilmektedir. İsmail Hakkı Bursevî'ye göre ise, Yunus Emre müftü idi.

Gölpınarlı'nın etütlerine göre, Yunus, Sadi'den ve Mevlâna'dan tercümeler yapacak kadar Farsça biliyordu. Yunus'un bir eğitimden geçtiği fikrini savunmaktadır.⁹

Mürşidi ve intisabı, tarikatı kesin olarak bilinmemektedir. Bir kısım yazarlar onun tarikat pirlerini Horasan'a bağlamakta bazıları ise, Nakşî, Halvetî, Mevlevî veya Kâdirî tarikatlarına müntesip olduğunu iddia etmektedirler. Mevlevîlik ve Bektaşîlik onun gençlik yıllarında teşekkül etmemiştir. Yunus Emre, Mevlâna'ya zihnen bağlıdır. Fakat Mevlevî olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Taptuk Emre ise bir bâtin tarikin mürşidi olmayıp, Hacı Bektaş'ın halifesidir. Yunus'un yetişmesinde büyük emekleri bulunmuştur.¹⁰

Bazı araştırmacılar da Taptuk Emre'nin, Baba İlyas, Baba İshak ve Sarı Saltuk'la beraber Horasan erenlerinden olabileceğini ifade etmektedirler.¹¹

⁸ Gölpınarlı, Abdulkâfi, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s.60; Ayverdi, Sâmîha, "Derviş Yunus, Kubbealtı Mecmuası, sayı, 3, İstanbul 1974, ss. 26-36; Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyî*, s.68.

⁹ Gölpınarlı, a.g.e., s.61; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 217.

¹⁰ Aşku, Vehbi, *Eskişehir ve Uluları*, Eskişehir 1978, s.35; Erzi Adnan, *Yunus Emre'nin Hayatı Hakkında Bir Vesika*, Belleten, T.T.K., Ocak 1950, c. XIV, no. 53, s. XVII.

¹¹ Gölpınarlı, a.g.e., s. 62; Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 6.

b) Vefatı: Yunus Emre'nin 1320-21 senesinde vefat ettiğine inanılmaktadır. Mezarının yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Anadolu'nun bir çok yerinde onun adına mezarlar mevcuttur. Bu ise, ona bir çok memleketin sahip çıkma isteginden kaynaklanmaktadır. Bu yerler arasında, Sarıköy, Karaman ve Ortaköy'deki mezarları ve makamları mevcuttur. Bunlardan başka Kula'da, Erzurum Düzcü köyünde, Isparta Keçiborlu'da, Afyon Sandıklı'da ve daha birkaç yerde makamları mevcuttur.¹²

c) Eserleri:

1- Risâletü'n-Nüşhiye: Bu eser, 1307-1308 yılında kaleme alınmıştır. Mesnevî şeklinde yazılmış bir nasihatnamedir. Metin, başlangıçla beraber 600 beyitten oluşmaktadır. Üslûbu şiirsel bir üslûptadır. Didaktik bir tahkiye olarak yazılmıştır. İnsanın yaratılışından, insanın ölünce nasıl aslına döneceği meselesine, insanın iyi ve kötü huylarının kaynaklarını izaha kadar geniş bir sahayı içine alan bir eserdir.

2- Dîvân: Yunus'un ikinci ve en önemli eseri olup, o hayattayken bile tanınmış durumdaydı. İlâhilerini hece ve aruz vezniyle yazmıştır. Nazım şekilleri, mesnevî türünde yazılmıştır. Dil olarak, Anadolu'da Oğuz Türklerinin konuştuğu dili kullanan en mühim temsilcidir. Yunus'un kullandığı kelime ve ifade kalıpları, mecaz ve ıstılahlar, Türkçe'nin edebîleşmesi yolunda hakikî bir dönüm noktasıdır.¹³

III- YUNUS EMRE'NİN DÎVÂNÎ'NDA DÖRT DİNÎ TERİM

Anadolu erenleri arasında en çok tanınanlardan ve etkisi günümüze kadar gelen şüfilerden birisi de Yunus Emre'dir. Kendine has üslûbu ve ifâde tarzıyla yüzyıllar öncesinden günümüz insanına hitap etmeyi başarmıştır. Yunus Emre'yi tercih etmedeki sebebimiz izâhlarının çok sâde ve anlaşılır, az sözle çok şey ifâde eden bir üslûpta olmasıdır. Halkın içerisinde ama Hak'la birlikte olmayı son derece başarılı bir şekilde gerçekleştiren Yunus, her sözünde bir hakikati gizlemeyi başaran bir mutasavvıftır.

Bu araştırmamızda, namaz, oruç, hac ve ölüm terimlerini seçmemizdeki gaye; bu terimlerin İslâm dininin temel kavramlarından oluşu ve bu kavramların daha iyi anlaşılmasıyla iki cihanda insanların saadeti elde etmelerinin kolaylaşacağıdır. İnsan, bu ibadetleri Allah'ın istediği tarzda yerine getirdiği zaman ahlaken olgunlaşması ve kamil insan olabilmesi mümkündür. İnsanların ruhen bunaldığı, çeşitli çıkış kapıları aradığı bir dünyada, çaresizlerin imdadına yetişecek olanın ancak Allah olduğunu hatırlatacak metotlar

¹² Öztelli, Cahit, *Belgelerle Yunus Emre*, Ankara, 1977, s.6-7; Kabaklı, Ahmet, *Yunus Emre*, (Türk Edebiyatı Vakfı Yay.), ss. 37-47.

¹³ Yunus Emre, *Dîvân*, Haz. Mustafa Tatçı, İstanbul 1997, c.I, s.79-85.

da bu sayede elde edilebilir. Ayrıca insanın ölüm gerçeğini göz önünde tutarak yaşamayı öğrenmesi de kendi menfaatine olacağı muhakkaktır.

1- Namaz:

Yunus Emre, birçok beytinde “namaz” konusunda geniş bilgi vermiş ve bu noktada “beş vakit namaz, beş vakit tertip, Çalap buyruğu, tertipler, tâ’at, salât” gibi ifadeler kullanmıştır. Divandaki dört müstakil şiir, “salât-nâme” türünde yazılmıştır.

Yunus’a göre, Müslüman’ım diyen kişi, İslâm’ın şartlarını bilir, Tanrı’nın buyruğunu tutup beş vakit namazını kılar. Namaz, insanı Allah’a ulaştıran en güzel vesiledir. Namaz kılan kişide endişeler olmaz. Müslüman Allah’ın buyruğunu tutar; namazını kılmadan işe başlamaz. Evindeki helâlîne namazı öğretir ve namazı kılmasını öğütler.

Allah buyruğun dutgıl namâzın kılup gitgil

Namâzun kılmayınca zinhâr varmagıl işe

Evünde helâlîne beş vakt namaz öğretgil

Öğüdün durmazısa yazığı yokdur boş¹⁴

Namaz, Mi’rac’ta Hz. Peygamber’e bildirilmiş ve ümmetine farz kılınmıştır. Kulun, Allah’a yaklaşması namaz ile mümkündür. Namaz, ümmete azıktır. Burada Yunus, namazın önemini te’kid etmek için, namaz kılmadan hiçbir işe başlanılmaması gerektiğini tekrar vurgulamaktadır. Ayrıca kişinin ailesine de namaz kılınması yönünde telkin ve tavsiyelerde bulunmasını öğüt vermektedir.

Alem fahri Muhammed Mi’râc’a agdugında

Çalap’tan diledüğü ümmetine azıkdur¹⁵

Namaz niyaz için buyrulmuştur. Bu farzı yerine getirmeyen kişinin kazancı bereketsiz olur. Maşuka gönül verenlere sayısız tertip (namaz) gerekir. Namaz insanı Allah’a hazırlar, riya ile namaz eda etmek cehennemde yatmak demektir. Ömür boyu namaz kılmak gerekir. Zira ansızın ecel gelir, ömür telef olur. Namaz gönüllerden ikiliği giderir. Namaz kılan boş değildir. Bu kişiler, Hakk’ın huzurundan boş dönmezler.

Namaz kılan âdemîler tehf kalası degüldür

Ol pâdişâh dergâhından kimseyi mahrûm eylemez¹⁶

¹⁴ Yunus Emre, *Divân*, c.I, ss. 207-208.

¹⁵ Yunus, *Divân*, c.I, s. 208.

Gönül yıkanın namazı gider. Bunun için şair, “bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namâz degül” der. Namaz, Hakk’a Mi’rac, gönül ise, Hakk’ın mekanı olunca, yukarıdaki mısra daha iyi anlaşılır. Gönülünü temizleyen Mi’rac diye nitelenen namazı eda eder.

Kıldığı namazı şekilden öteye geçmeyen zâhid, aşıkların kıldıkları hakikî namazdan haberdar değildirler. Hatta zâhid, aşıklar namaz kılmaz diye ta’n eder. Yunus’un buna verdiği cevap ise şöyledir:

Bana namâz kılmaz diyen ben kıluram namâzumı

Kılurısam kılmazısam ol Hak biltür niyâzumı¹⁷

Burada Yunus, namaz ibadetini yerine getiren bir kulun Allah tarafından karşılıksız bırakılmayacağını vurgulamakta ve O’nun rahmet ve mağfiretinin genişliğine işaret etmektedir. Namaz, mü’minler için Hz. Peygamber (s.a.v)’e Miraçta hediye edilen bir lütüftur. Ama sadece namaza güvenmenin de son derece yanlış bir düşünce olduğunu bu ibadetin yanında daha bir çok ahlâkî vazifelerin ve güzelliklerin de bulunduğunu ifâde etmiştir. Gösteriş için, bilinçsizce eda edilen bir namaz, kılan kişi için bir fayda sağlamaz.

Sûflerin namaz konusundaki yorumları ise, şöyledir:

Sehl b. Abdullah, Sâdık kişiyi şu şekilde açıklamaktadır: “Sadık kişi öyle olmalı ki, adeta cinler bile ona namaz vakitlerini haber vermelidir.” Yani kişi, o kadar sadık ve sadakatle Allah’a bağlı olacak ki, cinler dahi ona Allah’a ibâdet hususunda yardımcı olsun. Bu örnek biraz uç ve ileri bir nokta olabilir fakat önemli olan burada anlatılmak ve verilmek istenen mesajı doğru olarak alabilmektir. Kişi, yaptığı bütün işlerde işine sadık olmalı ve yaptığı işi en güzel şekliyle yerine getirmelidir.¹⁸

Ebû Said Harrâz’a sordular: Namaza ne ile girilir? Şu karşılığı verdi: Namaza durmak demek, kıyamet gününde Allah’ın huzuruna çıkmak gibi, O’na yönelmektir. Sen ve O karşı karşıyasınız. Arada bir tercüman yok ve sen O’na yönelmiş münâcatta bulunuyorsun. Büyük bir melikin huzurunda olduğunun farkındasın.¹⁹

Bu izâh, namaz ibadetinin ne kadar büyük bir mana içerdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kul, her namaz kıldığında bu idrak içerisinde olursa

¹⁶ Yunus, *Dîvân*, c.I, s. 210.

¹⁷ Yunus Emre, *Dîvân*, c.I, ss.207-211.

¹⁸ Serrâc, *el-Lüma’*, (Matbaatü’s-seade), Kahire 1960, 150-160; Muhâsibî, *Riâye*, (Thk., Abdulhalîm Mahmud), Kahire1984, ss. 378-380.

¹⁹ Serrâc, aynı yer; Ayr. Bkz.,Tahrâli, Mustafa, “*H. Avnî Konuk Tedbîratü’l-İlâhiyye Ter-cüme Şerhî*”, İstanbul 1992, ss. 430-432.

istediği gayeye ulaşacaktır. Allah'la en yakın olunan, arada hiçbir engelin olmadığı bir ibadet olarak namazın farklı bir tarafı vardır.

İbn Alvân, Cüneyd-i Bağdâdî'nin, yaşlanması ve bedeni güçsüz düşmesine rağmen, namazla ilgili evrâdını hiç terk etmediğini nakletmektedir. Hatta bunun sebebi kendisine sorulduğunda: "başlangıç halinde beni Allah'a ulaştıran bu hâli son demlerimde nasıl terk edebileceğim" diyerek, cevap vermiştir.²⁰ Namaz öyle bir kulluk borcudur ki, yaşlı olsun, genç olsun, hasta olsun, sağlıklı olsun, her vakitte yerine getirilmelidir. O, hakiki manada kılındığında Allah Teâlâ'nın "*Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülüklerden alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibâdetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir*"²¹ buyurduğu gibi insanı bütün fenalık ve kötülüklerden alıkoyar.

Namazın insana sağladığı faydalar göz önüne alındığında bu kadar yararlı bir ibadetin terk edilmemesi gereklidir. Hiç kuşkusuz iman ve kalp huzuru ile kılınan namaz, insanı kötü düşüncelerden, korku ve ızdıraptan kurtarır. O insan dünya için üzülmaz, Allah'tan başka yarar ve zarar veren birini görmez. Her şeyi Allah'tan bilir, yalan ve nifaktan uzaklaşır. Her an kendisini Allah'ın huzuruna durmağa hazırlar. Ankebut suresinin 45'nci ayetinde bildirildiği üzere kötülüklerden, çirkin işlerden kaçınır; Meâric suresinin 19-34'nci ayetlerinde bildirildiği üzere sabırsızlıktan, huysuzluktan sakınır, yüksek ahlak ile bezenir.²² Kısaca namazı bilinçli kılmak, edep ve erkânına uymak insanın birçok güzellikleri kazanmasını sağlayacaktır.

2- Oruç:

Oruç, Tanrı buyruğudur. Müslüman, orucunu tutması gerekir. Âşıklar, namazı aşk ile kılar ve oruçlarını tutarlar. Hakikat şeriatın bânî olduğunu derviş, oruç ibâdetinde şekle takılıp kalmaz.

Orucuna güvenme namâzuna tayanma

Cümle tâ'at tak olur nâz u niyâz içinde²³

Yunus, iftar konusunda da; "âşık, dünyadan gönlünü çekmeli, eli ile arpa ekip ununa yarı kül katarak güneşte kurutmalı ve nefsinin üç günde bu ekmekten yedirerek iftar etmelidir" demektedir. Yunus'un kanâat, yokluk ve sabrı kastederek çizdiği bu tablo, tam bir halvet halidir. Âşıkın orucundan maksat ise, halvetidir.

²⁰ Serrâc, Aynı eser, ss. 160- 170.

²¹ Ankebût, 29/45.

²² Soysaldı, H.Mehmet, "*Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı*", F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Elazığ 1996, s. 17.

²³ Yunus, *Dîvân*, c.I, s.221.

Dünyadan gönlünü çeke eli ile arpa eke

Ununa yarı kül kata güneşte kurutmak gerek²⁴

Yunus, bu beyitte de oruç konusunu işlemiş ve tasavvufî manadaki orucu kast ederek dünyadan gönlünü çekmesini, kazancını ve yediklerini kendi eli ile elde etmesinin en doğru yol olduğunu ifade etmektedir. Yoksa kulun sadece yemek ve içmekten kesilmesi ile kuru bir şekilde tutulan orucun ne kişiye faydası olur ne de o ibadet, Allah katında kabul edilir.

Gündüz olalum saim gice olalum kaim

Allah diyelüm daim Allah görelüm neyler²⁵

Burada namaz ve oruç, Allah'a yaklaşmak ve O'nun rızasını elde etmek için çok önemli taatlerdir. Yunus, bu ibadetlerin neticesinin mutlaka görüleceğini ifade etmektedir. Bütün ibadetlerde gaye, Allah'ı anmak, kulluğun bilincinde olmaktır.

Oruc- namaz gusl u hac hicabdur aşıklara

Aşık andan münezzeh hassu'l-havas içinde²⁶

Burada bu ibâdetleri önemsememe manasında değil de bunların amaç olmadığı ve ibâdetine güvenip başka önemli hasletlerden uzak kalınmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Aşık olanların bu özel hallerindeki gayenin sırf Allah aşkı ve sevgisi olduğu ifade edilmektedir.

Tüm varlık, sevginin gücünden gelmektedir. Sâlikin amacı ise, örtüleri kaldırmak, Allah'ı bilme ve tanıma noktasına ulaşmaktır. Ruhsal sevginin gücüyle yönetilenler, yani sevgide yok olanlar için cennet bahçesi vardır. Sevgi adaletli davranır, âşık için sevgilinin isteği onların ortak arzusudur. Bundan sonra benlik yoktur, sadece sevgilinin sonsuz ve sınırsız varlığı mevcuttur.²⁷

Mutasavvıflardan İbrahim b. Edhem, oruçla ilgili şunları anlatır: "Yanında oruç ve namazı çok olan bir arkadaşı vardı. Bu halinden hoşnut olduğunu fakat yediklerine baktığında onun temiz olmayan yerlerden geldiğini görür ve onu ikaz eder. Beraber bir yolculuğa çıkarlar, o, arkadaşına temiz olan, helal olan şeylerden yedirir. Önceden farzları yerine getirmek için kendisine zor kullandığı arkadaşına artık gerek kalmamıştır. Çünkü, kişinin yediği ve içtiği şeyler ve yaşayışı, hareketleri arasında bir bağ vardır. Buradan

²⁴ Yunus, *Dîvân*, c.I, s. 222.

²⁵ Yunus, *Dîvân*, c.II, s.393.

²⁶ Yunus, *Dîvân*, c.I, s. 221.

²⁷ Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, Terc. Orhan Düz, (İnsan Yay.), İstanbul 2001, ss.230-233.

hareketle hem kişi kendisi için hem de çocukları için temiz ve helal olan gıdaları seçmelidir. Böylelikle Allah'a kullukta ve ibâdette zorlanmayacaktır. Gençlik hayat tarzı olarak istenildiği gibi değilse bir de bu açıdan geçmi-şin muhasebesini yapmak gerekir.”²⁸

Cüneyd-i Bağdâdî ise, devamlı olarak oruçlu bulunmaya çalışırdı. Müridleri yanına gelince, onlarla birlikte orucunu bozar ve şöyle derdi: İh-vâna yardımın fazileti, nâfile orucun faziletinden daha az değildir. Orucu bozmanın bu çeşidinden başkası, ilim gerektirir. Çünkü bazen insanı oruç bozmaya dâvet eden, kardeşleriyle birlikte olma isteği değil, nefsidir. Bu durumun net olarak belli olması gerekir. Niyetin hâlis olması zor bir haldir.”²⁹

Burada Cüneyd-i Bağdâdî'nin anlattığı husus ibâdetde en hassas olaydır. Çünkü riyâ karışmış bir ibâdet, sevap değil günahıdır. Bu fiiline bir de tövbe etmesi gerekir. Günaha değil, sevaba bile tövbe gibi hassas bir prensip söz konusudur.

3- Hac:

Yunus'un beyitlerinde haccın şekli yönünden bahsedilmez. Seçkinlerin seçkini olan kişinin hakikat makamındaki hâlinde zâhîrî hacdan bahsetmek, cürm ve cinayettir. Aşıklara böyle bir hac hicaptır.

İlm ü amel ne assı bir gönül yıkdunısa

Arif gönül yaptığı beraber hicaz ile³⁰

Yunus Emre; bizim bildiğimiz manadaki bir hacdan ziyade aşıkların yaptığı hacdan bahsetmektedir. Ona göre, esas önemli olan bir gönüle gire-bilmek ve gönül yıkmaktan sakınmaktır. Amellerin en güzelinin ise, bu ol-duğunu özellikle vurgulamaktadır.

Bin kez hacca vardunısa bin kez gaza kıldınusa

Bir kez gönül sıdunısa gerekse yüz yıl yol doki³¹

İster bin kez hacca git, ister bin rekat kaza namazı kıl ama bir gönül kırılmış isen bunların hiçbir önemi ve değeri olmadığını, önemli olanın bir gönle girebilmek ve gönüllere sevgiyi yerleştirmek olduğunu ifade etmekte-dir. İslâm'ın insana verdiği önem bu beyitte de bir kez daha ortaya çıkmak-tadır. Yunus Emre, insanın gönlünü kırmanın, insanı küstürmenin ne kadar büyük bir hata olduğunu vurgulamaktadır.

²⁸ Bkz., Serrâc, *el-Lümâ*, ss. 160-170; Muhâsibî, *Riâye*, ss. 380-381.

²⁹ Sühreverdî, *Avârîf*, ss. 408-428.

³⁰ Yunus, *Dîvân*, c.I, s. 222.

³¹ Gazâlî, *İhyâ*, c.I, s. 690.

Düriş kazan yi- yidür bir gönül ele getir

Yüz ka'beden yigrekdür bir gönül ziyareti³²

Gönül kazanmanın, insanları sevmenin ve insanların birbirine ikramda bulunmasının güzel hasletler olduğu vurgulanmaktadır. Bir gönül ziyaretinde bulunmak yani bir gönle girebilmek, yüz kez hac yapmaktan daha önemlidir. Yunus, insanların sevgi ve hoşnutluğunu kazanmanın ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insanların birbirleriyle kaynaşmaları gerektiğini ve birbirlerini sırf Allah rızası için sevmeleri gerektiğini söylemektedir.

Hak'dan imiş canlara cümle nasib

Olmazmış Ka'beye varmagıla³³

Yunus Emre, her şeyin Allah'ın nasip etmesiyle olacağını, insanın hacca gitmekle her şeyin elde edilemeyeceğini anlatmaktadır. Hacca gitmenin gayesinin, Hakk'ın rızasını almak, hedef ve isteklerini ona göre düzenlemek olduğunu belirtmektedir. O'na göre, Kâbe'ye gitmekle, mübarek yerleri ziyaretle her şey bitmemektedir. Bu ziyaretten sonra kul, hâl ve hareketlerine daha da bir dikkat etmelidir.

İbrahim b. Şeybân, Ebû Abdullah Mağribî'nin, üzerinde beyaz izâr ve ridâ, ayağında da çarşıda yürür gibi bir takunyayla hac yoluna çıktığını nakletmektedir. O, Mekke'ye varıp haccını tamamlayınca Altınoluğun altında tekrar ihrâma girer, Mekke'den ihrâmlı olarak çıkardı. Tekrar Mekke'ye dönünceye kadar ihrâm şartlarına bağlı kalırdı, demektedir.³⁴

Bu ifadeden de anlaşılıyor ki, Hâc ibâdeti çok farklı bir konumu olan, hayatın bütün bölümünü ilgilendiren bir taattır. Hayatın her anının, bu ibâdetin idrakinde olarak değerlendirilmesi gereken bir yönü vardır. Örnek insan olma sorumluluğunu beraberinde getiren ayrı bir sosyal yönü mevcuttur.

Gazâlî, Hac konusunu işlerken Hasan Basrî (r.a)'nin; "Kâbe'de tutulan bir günlük oruca, başka yerlerde tutulan yüz bin günlük oruç, Kabe'de verilen bir dirhem sadaka dışarıda verilen yüz bin dirhem sadakaya bedeldir" sözünü nakletmektedir.

Bu ifâdelerle anlatılmak istenen kutsal yerlerde yapılan ibadetlerin Allah katında daha değerli olduğudur. Burada yerine getirilen ibadetler daha

³² Yunus, *Dîvân*, c.II, s.382.

³³ Yunus, *Dîvân*, c. II, s. 382.

³⁴ Yunus, *Dîvân*, c. II, s. 382.

bereketli ve feyizli olacağından, kişilerin manevî duyguları da zirvede olmaktadır. Bunun sonucunda ise ibadetler ihlâsla yerine getirilmektedir.³⁵

4- Ölüm:

İslâm dininde altı temel inanç esaslarından biri de öldükten sonra dirilmeye ve ahirete inanmaktır. Bâki olan Allah'tır ve her canlı ölümü tadacaktır.³⁶ Yani her doğan ölmeye namzettir; aradaki fark dünya misafirhanesinde ikamet müddetinin az veya çok olmasıdır.

İnsan, ne zaman, nerede ve nasıl öleceğini bilemez. Ancak bir gün gelip kendisinin de ölümle kucaklaşacağını iyi bilmelidir. Ölümün bizi nerede beklediği belli değildir. Ancak, biz onu her yerde beklemeliyiz.

Her ne kadar dünya insanı meşgul etse ve ölümü bize unuttursa da bizim ölümden asla gaflet etmememiz gerekir. Çünkü insanlar, sadece bu dünya için yaratılmamışlardır. Yaratılışlarının asıl gayesi, kendisinden sonra fena ve ölümün bulunmadığı, bâki olan ahiret yurduna hazırlanmaktır.

Doğum gibi ölüm de Allah'ın değişmez sünneti içerisinde doğal bir olaydır. Fakat İslâm inancı bakımından ölüm, bir son değil, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Dolayısıyla bu âlem için ölüm denilen olay, başka bir âlem için mahiyeti farklı yeni bir doğum olarak gerçekleşir. Mutlaka yaşanacak olan bu yeni hayat için insanın bu dünyada iken hazırlık yapması gerekir.³⁷

Ölüm kavramı, Yunus Emre'nin beyitlerinde ölümsüzlük ile birlikte kullanılmıştır. Yani O, insana bir ölümlü bir de ölümsüz tarafı olmak üzere iki yönünden bakmıştır. Yunus, beşerî yönüyle insanın ölümlü olduğunu, ruhî açıdan ise ebedî olduğunu belirtmiştir.

Ölmek endişesin 'âşık ölmez bâkîdür

Ölmek senün nen ola çün canın ilâhîdür.³⁸

Burada Yunus, Hak âşığı olan için ölüm düşüncesinin ve korkusunun bulunmadığını ifade etmektedir. Kendi canındaki ilâhî yönü bulan için ölüm endişesinin olmayacağını vurgulamaktadır. Büyük hedef ve gayesi olanlarda ölüm, sıradan bir olay hâline gelmektedir. Amacı Allah'a ulaşmak olana ölüm, korku değil sevinç sebebidir.

Ayurma beni yaradan

³⁵ Serrâc, *el-Lûm'a*, ss. 170-178; Bkz., Hâris el- Muhâsibî, *Riâye*, Kahire 1984, ss. 378-381; Muhâsibî, *Riâye*, ss. 378-380.

³⁶ Al-i İmran, 3/185; Enbiya, 21/35.

³⁷ Soysaldı, H.Mehmet, *Dinî Hitabet*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002, s. 267, 268.

³⁸ Yunus, *Divân*, c.I, s.245.

Düşdüm ölürem ben bu yaradan³⁹

Yunus, esas ölüm ve acının Allah'tan ayrı kalması neticesinde olacağını düşünerek böyle bir acıya düşmemesi için Allah'tan yardım istemektedir. Çünkü bu yara ve acı çok farklı ve dehşetli bir ızdırabı olan bir yaradır. Allah sevgisi ve O'nun aşkının verdiği acı âşık için zevk olmaktadır. Âşık bu acıdan mutlu ve memnundur.

Âşık öldü diyü salâ virürler

Ölen hayvan durur 'âşıklar ölmez'⁴⁰

Yunus Emre, burada da âşıkların bu özel durumunu ifade etmekte ölüm denen olgunun onlar için farklı bir mana taşıdığını çünkü 'âşıkların ölmeden ölmeyi başardıklarını' belirtmektedir. Ölen nefistir, ruh kalıcıdır. Ruhunu terbiye edip Allah'a yönelten kişi ölümden korkmaz. Ölüm onun için kavuşmaktır.

Hey Yûnus Emre ölince var yûri togru yolunca

Dünyasını terk idenler yarın Hazret'de ölmeye⁴¹

Yunus, bu beyitte kendi hâinden örnek vererek bir gerçeği vurgulamaktadır. Bu dünyada Allah ve ahireti tercih edenlerin orada yaşayacaklarını, sıkıntı ve zorluk çekmeyeceklerini ifade etmektedir. Bu dünyada ahirete önem veren işlerle kendini meşgul etmeye çalışanlar kazançlı olacaklardır.

Kişî Hak'ı bilmek gerek Hak haberin almak gerek

Zindeyiken ölmek gerek varup anda ölmez ola.⁴²

Yunus Emre, burada da yine Allah'ı hakkıyla bilenlerin övülen kimse olduğunu belirtir. Emirlerinden haberi olanların bu dünyada O'nun emir ve nehiyleri çerçevesinde hayat sürdüklerini açıklar. Böyle kulların ahirette mutlu ve huzurlu olacaklarını belirtir.

Sûfiler ise, ölümü dört kısma ayırmışlardır:

- 1- Mevt-i ahmer: Nefse muhalefet etmektir.
- 2- Mevt-i ebyaz: İnsanın iç dünyasının aydınlanması ve kalbinin saflaşmasıdır.

³⁹ Yunus, *Divân*, c. I, s. 247.

⁴⁰ Yunus, *Divân*, c. I, s. 252.

⁴¹ Yunus, *Divân*, c. I, s. 252.

⁴² Yunus, *Divân*, c.I.s. 250; Sançar, Nejdî, "Yunus Emre'de İki Mesele Hayat ve Ölüm" Türk Yurdu, İstanbul 1966, sayı 319, ss. 43-44.

3- Mevt-i ahdar: Kıymetsiz ve yamalı elbise giymektir, nefis bundan hoşlanmaz, böylece onun gurur ve kibiri kırılır.

4- Mevt-i esved: Fâil-i hakikinin Allah olduğunu bilerek, halktan gelen eza ve cefalara tahammül edip, isyan etmemektir. Nefis bu dört ölümle ölmeden hakiki matlup yüz göstermez.⁴³

Bu anlatılan ölüm çeşitleri, hep nefis terbiyesi ile manevî ölüm hâlinin yaşatılması sağlanmaktadır. Kul, nefisini kötülüklerden alıkoymayı başarırsa Allah ve Resulünün istediği gibi bir hayat yaşayabilecektir.

İbrahim b. Şeybân anlatıyor: Köyde iken yanımda bir genç vardı. Bu genç ailesinden ayrılmış, mescitte kendisini ibâdete ve taata vermişti. Âdeti ona âşık olmuştum. Bir gün hasta oldu. Ben de cuma namazını kılmak için kasabaya gittim. Kasabaya gidince cumadan sonraki vakitleri ve geceyi orada dostlarımla geçirmek âdetimdi. O gün ikindi vaktinden sonra içime bir sıkıntı düştü. Yatsıdan sonra köye geldim. Genci sordum, rahatsız olduğunu zannettiklerini söylediler. Yanına gittim, selâm verdim. Elini tuttum, o esnada ruhunu teslim etti. Cenazesini yıkama işini bizzat kendim yaptım. Nâşına su dökerken yanlışlık yaptım. Eli elimde olduğu halde sağ yanına su dökcekken sol tarafına su döktüm. Genç elini elimden çekti, hatta cenazenin üzerini örten şeyler bile yere düşmüştü. Yanımdakiler kendilerinden geçerek yere düştüler, sonra genç gözlerini açarak bana baktı, beni korkuttu. Hemen cenaze namazını kılıp nâşını toprağa koymaya başladık. Bu sırada yüzünü açtım ve o tebessüm etti. Üzerini düzledik ve toprağı kapattık.⁴⁴

İnsanın Allah'a yakın olması, ibâdetin ihlâslı olması sonucunda ölüm halinde dahi onun bazı özel hallere sahip olup, yanlışları ikaz edebileceği gerçeği vurgulanmaktadır. Bize göre ölü görünen, hakikatte ölmemiş, yaşıyordur. Ceset ölür fakat ruh yaşar. Onu ancak hissedebilenler anlar.

SONUÇ

Yunus Emre, Divanı'nda ve diğer eserlerinde insanlara özlü ifâdelerle seslenerek onları hakikatlere çağırmaktadır. Şiirlerinde insanlara nasıl hitap edebileceğini çok iyi bir şekilde belirtmektedir. Uzun sözler ve ifâdelerle anlatılacak şeyleri bir beyitle anlatmayı başarmıştır. İnsanlar, her dönemde kendilerine rehberlik edecek kişilere ihtiyaç duymuşlardır. Yunus da hem kendi döneminde, hem de yüzyıllar boyunca insanlara güzel örnek olacak sözleri ile etkili olmuştur.

⁴³ Kuşeyrî, *Risâle*, Tah. Ali Abdulhamid, Beyrut 1993, ss.90-96; Ayr.bkz. Bursevî, İ.Hakkı, *Kütâbu'n-Netice*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, Genel no. 64 vr. 2a, 133b- 135b.

⁴⁴ Kelebazî, *et-Taarruf*, Tah. Muhammed Emin, en-Nuri, Kahire 1992, ss. 210-220; Bkz., Muhâsibî, *Riâye*, ss. 113-116.

Yunus, hep hassas ve önemli konulara temas etmiştir. Allah sevgisi ve aşkını insanlara kazandırmanın gayreti içerisinde olduğu, ifâdelerinde görülmektedir. Verdiği mesajları hedefine ulaşacak şekilde vermektedir. İnsanlar dinî hayatı yaşarken hep zahirî olarak düşünmemeli, bu hayatın derûnî bir yanının olduğunu da her zaman hatırlamalıdır. Yunus Emre, şiirlerinde namaz, oruç, hac gibi ibadetleri inceleyerek bu taatlerde esasta gözetilmesi gereken hedeflerin ne olması gerektiğini ortaya koymuştur.

Biz bu araştırmamızda ölüm konusunu da ele aldık. Çünkü insanların ölüm hakkındaki sorularına cevap bulabilecekleri sözleri Yunus'un şiirlerinde bulabilmek mümkündür. Yunus, Allah aşkı ile ruhunu terbiye eden kişinin ölümünden ürkmesi ya da korkmasının mümkün olmayacağını belirtmektedir. Allah aşkını ve sevgisini gönlüne yerleştiren kişi için ölüm, bir vuslat ifâdesi olacaktır.

Yunus Emre, eserlerini insanların istifâdesine sunmuştur. Onun her bir sözünde bir ibret ve insanlara ders verecek derecede güçlü bir anlatım üslubu vardır. İşte bu özellik, kendisinin ve eserlerinin etkisinin uzun süreli olması- nı sağlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akkuş, Mehmet, "*Tasavvufun Anadolu'ya Girişi ve İslamlaşmada Rolü*", (Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, adlı eser içerisindedir.) Sehâ Yay., İstanbul 1991.
- Aşku, Vehbi, *Eskişehir ve Uluları*, Eskişehir 1978.
- Ayverdi, Sâmîha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, K.B.Yay., İstanbul 1977.
- _____, "*Derviş Yûnus, Kubbealtı Mecmuası*, Sayı: 3, İstanbul 1974.
- Barkan, Ö. Lütfî, *İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler*, Vakıflar Dergisi, İstanbul 1974.
- Bursevî, İ.Hakkı, *Kitâbu'n-Netice*, Bursa Eski Eserler Kütüphânesi, Genel no. 64 vr. 2a, 133b- 135b.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yay., İstanbul 1990.
- Erzi Adnan, *Yunus Emre'nin Hayatı Hakkında Bir Vesika*, Belleten, T.T.K., Ocak 1950.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî, "*İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları*", İÜİFM, Sayı: I-IV, İstanbul 1975.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961.
- Kabaklı, Ahmet, *Yunus Emre*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 1980.
- Kelebazî, *et-Taarruf*, Tah: Muhammed Emin, en-Nuri, Kahire 1992.
- Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1988
- _____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, D.İ.B. Yay., Ankara 1984.
- _____, "*Anadolu'da İslâmiyet*", İÜİFM, yıl 2, Sayı: V, İstanbul 1975.
- Kuşeyrî, *Risâle*, Thk. Ali Abdulhamid, Beyrut 1993.
- Lynn Wilcox, *Sufizm ve Psikoloji*, Terc. Orhan Düz, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- Muhâsibî, Hâris, *Riâye*, Kahire 1984.

Sançar, Nejdet, "*Yunus Emre'de İki Mesele Hayat ve Ölüm*" Türk Yurdu, Sayı: 319, İstanbul 1966.

Serrâc, *el-Lüma'*, Matbaatü's-Seade, Kahire 1960.

Soysaldı, H.Mehmet, "*Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı*", Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, Elazığ 1996.

_____, *Dinî Hitabet*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002.

Yılmaz, H.Kâmil, *Aziz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiyye Tarikatı*, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1980.

Tahraî, Mustafa, "*H.Avnî Konuk Tedbîratü'l-İlâhiyye Tercüme Şerhi*", İstanbul 1992.

Tatcı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1997.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1988.

Ülken, Ziya, *İslâm Düşüncesi*, İ.Ü.F. Yay., İstanbul 1946.

Öztelli, Cahit, *Belgelerle Yunus Emre*, Ankara 1977.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1989.